

TÁRSADALOM, KÖZGONDOLKODÁS, KULTURÁLIS NEVELÉS

A Nyári Egyetem előadásai eddig is sokoldalúan foglalkoztak a társadalom kulturális-gazdasági összefüggéseivel. A közgondolkodást társadalmi felismerés hívta életre, az a felismerés, amely a hatvanas évek elejétől a társadalmi fejlődés új alapokra helyeződésével, a szocializmus alapjainak lerakásával egyidejűleg alakult ki. A társadalmi közgondolkodás fejlesztésében, szocialista vonásainak erősítésében játszott szerepe alapján értékelhető a most tízéves művelődéstudományi nyári egyetem munkája is.

1968 után a gazdaságirányítás mai rendszerére való áttérés, 1969-ben az MSZMP Központi Bizottsága tudománypolitikai irányelveinek a megjelenése, 1970-ben pedig az MSZMP X. kongresszusa - ahol a társadalmi gondolkodás morális elemei különös súllyal szerepeltek - ösztönözték eme intézmény szervezőit arra, hogy foglalkozzanak mindazokkal a fontos társadalmi, gazdasági, kulturális kérdésekkel, amelyek az elmúlt tíz esztendőben tematikájában fellelhetők.

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat országosan és megyénkben is nem egyszerűen szemléltője volt a társadalmi közgondolkodás fejlődésének, hanem nevelőmunkájával befolyásolta is azt. Mostani témájuk jelentőségét ebben a körben felesleges hangsúlyozni, hiszen az a tény, hogy a jelenlők megjelenésükkel megtisztelték e fórumot, mutatja, hogy a gazdaság és a kultúra összefüggése iránt érdeklődnek. Különös aktualitást ad e kérdéskörnek, hogy napjainkban mintha vita folya arról

gazdaság vagy kultúra; és itt téveszméket is helyre kell igazítanunk. A munka vagy kultúra, a gazdaság vagy kultúra elkülönítés helyébe ugyanis a gazdaság és a kultúra, a munka és a kultúra fogalmak együvé tartozását kell állítani. Nagy jelentőségű a gazdaság és a kultúra összefüggéseinek közgondolkodássá formálása, hiszen helyükre kell tennünk pl. olyan véleményeket is, amelyek a kultúrát, a művelődést, a művelődésre fordított támogatást a kiadásokhoz sorolják, holott egyértelműen a leggyorsabban megtérülő beruházások kategóriájába tartoznak.

Nagyra értékelgetve a Nyári Egyetem eddigi munkáját, meggyőződésem, hogy a következő években és évtizedekben is megfelelően fog kapcsolódni azokhoz a társadalmi folyamatokhoz, amelyekkel a közművelődésnek a legintenzívebben kell foglalkoznia. Talán a következő egy-két évben hasonló formában, mint ahogyan most a gazdaság és a kultúra összefüggéseivel foglalkozunk, át kellene tekinteni a társadalom, a politika és a kultúra kapcsolatát. Célszerű lenne megvizsgálni, hogy a felszabadulást követő - s ezen belül is különösen az 1956-os ellenforradalom leverése utáni - időszak történelmi, társadalmi tanulságainak és tapasztalatainak hasznosításával, társadalmi közgondolkodássá formálásával miként foglalkozzék hatékonyan a közművelődés.

A közgondolkodás fogalmáról

Valamit a tárgyalt téma fogalmainak definícióiról. A társadalom fogalmát sokan és sokszor meghatározták már, nem különben a kulturáét. Ami a közgondolkodást illeti, magának a fogalomnak a definíciója még a szakmán belül is csupán kialakulóban van. Hiszen ez a fogalom, lényegesen fiatalabb, mint a társadalom, a kultúra vagy a gazdaság fogalma. Ha áttekintjük a különböző politikai, gazdasági, vagy kulturális dokumentumokat, akkor a közgondolkodás terminussal lényegében csak a hatvanas-hetvenes években találkoztunk mind gyakrabban, és meggyőződésem, hogy a nyolcvanas években az eddiginél még

jobban előtérbe fog kerülni. Ugyanis a hatvanas évek elejére következett be hazánkban a szocializmus alapjainak lerakása, s ekkor kezdődött el az osztályok és a rétegek közeledésének intenzív szakasza. A szocializmus lett az egyetlen társadalmi perspektíva a társadalom osztályai és rétegei számára, a tulajdonviszonyok, a termelési viszonyok és az alapvető társadalmi, csoport és egyéni érdekek alapján. Közgondolkodásról - véleményem szerint - azóta beszélhetünk.

A civilizáció történetében nagyon sok egyéni gondolkodó, egyéni zseni volt. Sok ismeretet halmoztak fel, amit nagyon jó tanulmányoznunk, mielőtt még azt hinnénk, hogy minden a mi felfedezésünk. A társadalom osztályokká szerveződése, majd ezen belül is a munkásosztály megjelenése kapcsán beszélhetünk osztályközvéleményről, osztályközgondolkodásról, ami tulajdonképpen a közös társadalmi érdekek és politikai törekvések alapján formálódott ki. Amíg azonban egy társadalomban antagonisztikus ellentétek hatnak, vagy a társadalmi alapok struktúrájában lényeges különbségek, eltérések fedezhetők fel, nem lehetséges társadalmi közgondolkodásról beszélni. Természetesen szocialista közgondolkodásunk alapjait a felszabadulás vetette meg. Az 1945 utáni társadalmi fejlődés első időszakában - a polgári demokratikus szakaszban - közismerten számos összehangoló tényező is létezett, de míg a hatalom kérdése el nem dőlt, addig - érthetően - különböző érdekek ütköztek.

A munkásosztály hatalomra kerülésétől 1956-ig, miközben az alapokban erősödtek a szocialista vonások, kétségkívül formálódott a közgondolkodás is. De nem maradt hatástalan az a számos konfliktus, ellentmondás sem, amely ezeitől nagymértékben zavarta a társadalmi közgondolkodást, mitöbb, akadályozta az örökölt negatív elemek visszaszorítását is. Ennélfogva az 1956-os ellenforradalom leverését követő politikai, majd ideológiai konzolidáció rendkívül fontos tényező a mai szocialista közgondolkodás formálódásában. A szocialista alapok lerakásával tulajdonképpen új helyzet teremtődött; és azóta vég-eredményben a saját alapjain fejlődik társadalmi közgondolko-

dásunk. Hogy milyen nagy átalakulások, változások történtek a 35, illetve a közel 25 év során, azt nem szükséges részletezni, hiszen a társadalmi egyenjogúság - a munkásság, a parasztság, az értelmiség közös törekvése, a művelődés eredményei, a szocialista demokrácia, a gazdaságpolitika, a nőkkel való megkülönböztetett társadalmi foglalkozás, az ifjúságpolitika alapja a közgondolkodás nagy változásainak. Mostanára pedig olyan helyzet teremtődött, amikor a közgondolkodás hajszálgyökereinek a minőségi fejlesztése különösen fontos szerepet kap.

A történelmi elemek

A közgondolkodás formálásában az egyik rendkívül lényeges tényező: a történelmi szemlélet. Itt nem elsősorban eseménytörténetről van szó, hanem - természetesen a nem nélkülözhető tényértörténeti ismeret alapján - elsősorban a tapasztalatok, a tanulságok megfelelő továbbadásáról a felnövekvő ifjúság számára, annak beépítéséről a társadalom közgondolkodásába. A történelmi szemlélet erősítésében jelentős eredményeink voltak és vannak, de a még fellelhető fehérfoltokkal is szükséges foglalkozni. Az utóbbi években háttérbe szorult a történelemmel, főleg az utóbbi évtizedek történelmével való foglalkozás. Most pedig azt tapasztaljuk, hogy ifjúságunk, benne az értelmiségi utánpótlás, mind intenzívebben érdeklődik történelmünk, és különös súllyal az utóbbi évtizedek fejlődése iránt. Egyértelműen kultúrpolitikai hiba volt a történelem-érettségi kiiktatása. Hadakoztak is ellene a történelemtanárok, sajnos nem hallgattunk rájuk, engedtünk a könnyebb ellenállásnak - mert a diákok nem szerették a történelmet - aminek számos rajtuk múló oka is volt. Felismerhető egy olyan technokrata nézet is a magyar kulturális életben, hogy a tudományos-technikai forradalom szükségtelenné teszi a történelmi eseményekkel való foglalkozást, ehelyett csak a technika kell. Anélkül, hogy vitatnánk a technikai ismeretek szerepét művelődésünkben, meg kell mondani, hogy nem lehet az egyiket a másikkal felváltani.

Amikor a történelemmel foglalkozunk, elsősorban azokat tartalmi tényezőket kell kiemelniünk, amelyek egyértelműen mutatják, hogy fejlődésünk egész eddigi vonulatában a hazafiság és a nemzetköziség együvé tartozott. Ezt igazolja, hogy azok voltak az igazi hazafiak, akik felismerték a nemzetközi progresszió erővonalait, csatlakoztak hozzájuk, és ezzel szolgálták a nemzeti érdeket is. Amikor a progresszióhoz kapcsolódtak a társadalmi erők, mindig a nemzet valós céljait és érdekeit juttatták kifejezésre. De a történelem azt is bizonyítja, hogy amikor a magyar uralkodó osztály bűnéből Magyarország sorsa a nemzetközi reakcióhoz kötődött, az a nemzet számára mindenkor tragikus volt.

A történelemszemléletnél az őt megillető helyen kell kezelni a nyelv szerepét és jelentőségét. Az utóbbi időben örvendetesen növekszik a magyar kultúrával, a magyar nyelvvel való foglalkozás és ez feltétlenül helyes. Tudni kell azonban, hogy történelmünkben volt, amikor a magyar nyelv a progressziót szolgáltatta, és volt, amikor a magyar nyelvet reakciós célok érdekében használták. A magyar uralkodó osztály vétkecs reakciós politikájának állította szolgálatába a nemzetiségekkel szembeni erőltetett nyelvterjesztés idején.

A tapasztalat alapján felvethető, hogy helyyel-közzel lábra kapnak a marxista történetírásnak tényekre alapuló, tudományos értékelésétől eltérő nézetei is. Mintha néha a monarchia időszakáról - különösen annak a milleniumi korszakáról - nosztalgikus kép alakulna ki. Teljesen természetes, hogy azt a korszakot is plasztikusan kell bemutatni, csak nehogy az az alapvető tény háttérbe szoruljon - különösen ifjúságunk számára -, hogy akkor 3 millió koldus országa voltunk, kitántorgott Amerikába másfél millió emberünk, hogy Magyarországon száz emberből 80 anélkül halt meg, hogy orvos látna volna. Nem az a baj, hogy a korabeli fényes eseményekről is képet adunk, csupán a szemléletformálásnál az alapvető tényezőket ne engedjük figyelmen kívül hagyni. De többször találkozunk "rózsaszínű lakkozással" a két világháború közötti

társadalmi viszonyok ábrázolásánál is. Márpedig ezidőtájt a kommunisták, a szociáldemokraták, a munkásmozgalom harcosai mellett a magyar progresszív értelmiség nem kevés kiemelkedő képviselője is szembekerült a Horthy-rendszerrel, a Horthy-fasizmussal, teljesen objektív alapon. Mindezeket a tudományos történetírás szellemében kell bemutatni.

Ugyancsak reálisan kell foglalkozni a felszabadulást követő időszakkal is, amelyben nagyon lényeges a polgári demokratikus szakasz, majd ennek folytatása és továbbfejlesztése a szocialista forradalom, még akkor is, ha rendkívül súlyos hibák történtek. A hibák ellenére is a szocializmus épült Magyarországon. Nem az ötvenes évek súlyos torzulásait kell elfelejtünk, sőt, nem is szabad, mitöbb őszintén fel kell tárunk a fiatalok előtt, hogy tudják mit kell elkerülniök. De emellett tovább kell adni az időtálló értékeket is. Ha az ötvenes évek első felének - még egyszer mondom - nagyon sok elmentmondást is magán hordozó időszakáról szólnak, azt is meg kell mondanunk, hogy a kultúra ebben az időszakban rendkívül nagy állami, társadalmi támogatást élvezett. Ezt a korszakot is ugyan úgy reálisan kell bemutatni, mint ahogyan a korábbi korszakokat is. Különös súllyal kell foglalkoznunk ifjúságunk történelem-szemléletének alakításában az 1956-os ellenforradalom okaival, összefüggéseivel. Ezzel kapcsolatban a pártnak és a tudományos kutatásnak egybehangzó, kísérleti álláspontja van, amellyel nyugodtan kiállhatunk a történelmi gondolkodás formálásában. Különös súllyal kell foglalkoznunk az 1956 utáni időszak, egész történelmünk egyetlen ilyen jellegű és tartalmú konszolidált fejlődésével, amelynek során óriási eredményeket értünk el.

Csongrád megyében is igyekszünk a nemzet történet egész vonulatának bemutatásával együtt, azoknak a helyi tényezőknek közgondolkodássá formálásával foglalkozni, amelyek jelentősége a történelem során túlnőtt a közigazgatási határ illetékességén. Bizonyára jól ismeretes, hogy Pusztaszer egész történelmi, nemzet történelmi elemeivel sokoldalúan foglalkozunk, s remélhetően

nem hosszú idő múlva a mostani fejlesztések még intenzívebben lépnek tovább. Számunkra lényeges feladat Pusztaszerről le-
hántani mindazt a hamis mázt, amit az évszázadok során rárak-
tak különböző okokból és érdekekből. Igen fontos, hogy a két
honfoglalás, a 896-os és az 1945-ös, egész tartalmi kérdés-
komplexumát megfelelően feldolgozzuk. Remélhetően rövid időn
belül bizonyos publikálásokra is sor kerül. Megyénk néhány
városa alapításának évfordulójánál igyekszünk ugyancsak sze-
repét és jelentőségét az adott tájegységben és az országban
megfelelően érzékeltetni. A népfrontmozgalom alapjait megvető
Márciusi Front makói találkozóját, a Szegedi Fiatalok Művésze-
ti Kollégiumát - amelynek egyik termése a Szegedi Szabadtéri
Játékok, két év múlva lesz 50 éves, illetve felújítása után
25 éves - megfelelően kívánjuk bemutatni. Az a tény, hogy
Tornyai János, Endre Béla, Rudnai Gyula, József Attila, Móra
Ferenc, Radnóti Miklós, Ortutay Gyula, Erdei Ferenc, Espersit
János, Németh László és sokan mások itt dolgoztak, ránk rója
azt a megtisztelő lehetőséget és egyben kötelességet, hogy
megfelelően őrizzük és vigyük tovább azokat az értékeket, a-
melyeket a magyar progressziót, a magyar nemzet érdekeit szol-
gálva alkottak. Az is igen jelentős tényező, hogy itt alakult
meg a legális Magyar Kommunista Párt, itt bontott zászlót a
Magyar Nemzeti Függetlenségi Front 1944-ben.

A történelmi tények mellett természetesen foglalkozni
kell azzal, hogy melyek azok a vivmányok és értékek, melyek-
re ma a közgondolkodást különösen irányítani kell. E vivmá-
nyok és értékek sorában a felszabadulás, a hatalom kivívása,
az ellenforradalom leverése, a politikai konszolidáció, a szo-
cializmus alapjainak lerakása és 1968-ban a gazdaságirányítás
mai mechanizmusának bevezetése - amely a társadalmi demokrá-
cia, a tudomány, a kultúra, a művelődés intenzív fejlődését
eredményezte - feltétlenül jeles határvövei fejlődésünknek,
amit megfelelően értékelni kell. Ami a vivmányainkat, eredmé-
nyeinket, értékeinket illeti, a közművelődés itt is sokat te-
het egy realisabb társadalomszemlélet kialakításáért. Amikor

értékekről, vívmányokról esik szó, közvéleményünk igen gyakran hajlamos leszűkíteni azokat a gazdasági, a szociális és az életszínvonal tényezőkre. Ezek óriási jelentőségük és nagyon helytelen volna, ha értékeink és vívmányaink között nem tartanánk megfelelően számon az életszínvonal alakulását, hiszen például változatlan árakon két és félszeresére nőtt húsz év alatt a fogyasztás. Ma éppen ezeknek az értékeknek a megvédésére mozgósítjuk önmagunkat. Társadalmunk vívmányai sorában azonban ezeknél nem kisebb jelentőségük azok a politikai, társadalmi és erkölcsi értékek, amelyek ebben a társadalomban kialakultak és megerősödtek az utóbbi közel 25 év során: a munkásosztály vezető szerepe, a párt vezető szerepe és tömegkapcsolata a munkás-paraszt szövetség, az értelmiség növekvő szerepének nemcsak felismerése, hanem az értelmiség munkájának megfelelő értékelése, a népi-nemzeti egység, az állam és az egyház viszonyának rendezése, a szocialista demokrácia, a kétfrontos politikai, ideológiai harc, a gyakorlati politikai kompromisszumra való készség, és még nagyon sok egyéb eredmény. Értékeink, vívmányaink sorában ezeket sem engedjük meg alacsonyabb helyre állítani, mint az életszínvonalat, a lakást és sok egyéb tényezőt.

Az értelmiség és az ifjúság

A felsoroltak közül különösen két mozzanatot szeretnék kiemelni: az értelmiség helyét és szerepét, valamint az ifjúsággal való foglalkozást. Elsődleges változatlanul a munkás-művelődés, valamint a parasztság tudatformálása, hiszen a társadalom vezető, illetve szövetséges osztályairól van szó. Napjainkban azonban az élet az értelmiség és az ifjúság kérdéskörével való intenzívebb foglalkozást is napirendre tűzi. Az értelmiség körében végzett politikai munkánkban mindenekelőtt világosan kell látni, hogy a felszabadulás után először is meg kellett teremteni a magyar értelmiséget, amely nem kívülről szövetséges, hanem a szocializmus platformján belülről részese, építője a szocialista társadalomnak. Különböző értelmiségi

csoportok körében felmerült, hogy az anyagi elismerése nagyobb lehetne, amit egyébként mindenkor el lehet mondani. De ne felejtsük el, ahhoz, hogy el lehessen ismerni a magyar értelmiséget, először meg kellett teremteni azt, először egyetemeket, kollégiumokat és egyéb oktatási intézményeket kellett létrehozni. Az értelmiség soraiban megnövekedett a munkás és paraszt-fiatalok aránya olyan körülmények között is, amikor 1962 óta származási kategorizálás nélkül kerülhetnek be a hallgatók a felsőoktatási intézményekbe.

Az értelmiség élet- és munkakörülményei a társadalmi fejlődéssel együtt alakultak, de voltak, vannak és lesznek is egyenatlenségek. Nem máról holnapra és nem egyformán javulnak a körülmények. A Szegedi Biológiai Központ minden gonddal-bajjal együtt európai-, sőt világviszonylatban is megállja a helyét a munkakörülményeket illetően. A Szegedi Nemzeti Színház felújítás alatt áll, és előreláthatóan 1984-85-re elkészül. Az egyik iskolánkban a legkorszerűbbek a körülmények, a másik pedig száz éves és alá van ducolva. Lényeges azonban, hogy a különböző körülmények és tárgyi feltételek között dolgozó értelmiségiek munkájának hatékonyságában, eredményességében nincsenek ekkora különbségek. És itt van az emberi alkotó munka nagy szerepe és jelentősége. Ha megnézzük, hogy a különböző tanulmányi versenyeken, tudományos, sport és művelődési vetélkedőkön helyezést elért kollektívák, egyének milyen körülmények közül jönnek, akkor sokszor tisztelettel és elismeréssel kell adóznunk azért, hogy rossz körülmények között is nagyon jó munkát végeztek egyes kollektívák és egyének.

Ez természetesen nem arra ösztönöz bennünket, hogy hagyjuk változatlanul a körülményeket, mert úgy is dolgoznak. A körülményeket - ahogyan lehet - fejleszteni kell, de nagyon fontos annak tapasztalata, hogy az emberi hozzáállás, az emberi alkotó munka nagy jelentőségű, és ez vonatkozik az értelmiségi tevékenységre is.

Az értelmiség körében lényegesen nagyobb figyelmet érdemel a nyugdíjas értelmiség. Általában kevesebben panaszkodnak az anyagi helyzetükre, mint emberi mellőzöttségükre, a mi figyelmetlenségünkre. Addig még csak odafigyelünk, amíg elbúcsúztatjuk őket, de utána esetleg évente egyszer, ha valakinek eszébe jut a nyugdíjasok napja. Ha vezető volt, tegnap még süvegelték, holnap már lehet, hogy köszönését sem fogadják. Arra hívom fel saját figyelmünket, hogy önmagunkat becsüljük meg, ha az előttünk járókat, a szülőket, az idősebb nemzedéket, soraikban az értelmiségieket is jobban megbecsüljük. Ez nagyon sokszor nem pénzkérdés, hanem egyszerűen azoknak az értékes tapasztalatoknak a hasznosítása, amelyeknek ők birtokában vannak. Lehet, hogy néhány tucat tudományosnak nevezett vizsgálatot elkerülhettünk volna, ha tapasztalt, idős értelmiségieket összehívunk, és megkérdezzük a véleményüket. Ezzel nem a tudományos vizsgálatok ellen vagyok, csupán a társadalmi tapasztalat, mint tudományos érték szerepét szeretném hangsúlyozni.

A másik társadalmi csoport, amellyel a közgondolkodás tekintetében külön foglalkozunk: az ifjúság. A XII. kongresszuson Kádár János elvtárs a zárszóban külön kitért arra, hogy 1970-ben a Központi Bizottság egyszerre foglalkozott a nőpolitika és az ifjúságpolitika kérdéseivel. A nőpolitika mintha jobban társadalmi ügygé vált volna. Ott sem érezhetők még "túlkapások" - különösen a nők vezető funkcióba állítása területén. De a két kérdést egymás mellé tesszük, az ifjúság problémája ma erősebben felszínre van. A felnövekvő ifjúság esetén számos tényezőről lehet szólni. Két mozzanatot emelek ki: az életmunka-tanulási körülményeik javítását és ezzel párhuzamosan az ifjúsággal szembeni követelmények megnövelését, a követelményekre való felkészítést. Mintha többet foglalkoztunk volna az utóbbi időben a fiatalok szórakozásával, mint a munkájával. Mintha az egyébként helyes túlterhelés-csökkentés, helytelenül átcsapott volna követelmény-csökkenésbe az ifjúsággal szemben. Meghirdettük a bukásmentes akciókat, de rá kell jönnünk, hogy ez nem helyes. A jövőben sem fog eszményeink közé

tartozni a tanulók megbuktatása. Az a cél, hogy sajátítsák el a tananyagot. De az élet is megbuktatja az embert, ha nem készül kellően.

Esélyazonosság helyett esélykülönbség csökkentést ígérhetünk a fiataloknak. Sajnos, a közvéleménybe túl gyorsan behatolt az esélyazonosság gondolata. Ez ma már nem reális. Ez majd a kommunista társadalomban lesz reális. Nincs esélyazonosság a bejáró, meg a gyerekszobás fiatalok között, vagy a nyolc gyerekes és az egy gyerekes család között. Az esélykülönbségeket kell csökkentenünk állami eszközökkel, társadalmi erőfeszítéssel. De ne ígérjünk olyat, amit nem tudunk rövid távon teljesíteni.

Aláhúzni kívánom, hogy azt a deformálódott tehetség szemléletet, ami társadalmi közvéleményünkben sajnos fellelhető, - hogy csak az a gyerek tehetséges, akit felvesznek az egyetemre, a szakmunkástanuló viszont tehetségtelen -, megfelelően a helyére kell tenni. A tehetség ilyen leszűkítése sem politikailag, sem pedagógiaileg nem megalapozott. Nem szabad a társadalmi értékeket úgy deformálni, hogy az értékmérő a diploma és ne a végzett munka legyen. Lehet valaki egyetemi diplomájával értéktelenebb a társadalom számára, mint más a szakmunkás bizonyítványával. Ezt a tehetség-fogalmat az eddiginél jobban kell a reális szemléletformálás irányába alakítani.

Szem előtt kell tartani, hogy a közgondolkodást egyaránt formálják a körülmények és a nevelés is. Az ötvenes években túlértékeltük a nevelés jelentőségét és alábecsültük a körülmények formáló szerepét. 1956 után a politika igyekezett a körülményeket és a nevelést egyenrangúnak tekinteni a közgondolkodás alakításában. Közvéleményünkben, közgondolkodásunkban viszont helytel-közzel a körülmények - és ezen belül is az anyagi körülmények - aránytalanul nagy szerephez jutottak a társadalmi értékek sorában. A nyolcvanas években az eddiginél jobb összhangot kell teremtenünk a társadalmi, politikai, gazdasági és életszínvonal-körülmények, illetve a nevelés közgondolkodást formáló alakításában.

Közgondolkodásunk tartalmi elemei közül a kultúra oldaláról közelítve - három mozzanatot emelünk ki: a munkakultúrát, a közéleti- és a magánéleti kultúrát. Ezek néhány új elemével célszerű foglalkozni.

A munkakultúráról

Igen fontos a munkakultúra és annak szerepe a közgondolkodásban. A munkakultúra tulajdonképpen azt jelenti, hogy a társadalmi javak előállítására alkotóképesen kész munkaerő optimális mennyiségi és minőségi foglalkoztatását biztosítjuk. Éppen ezért a kapitalista társadalomban munkakultúráról társadalmi fogalomként nem beszélhetünk. Természetesen a vállalati és intézményi munkakultúra a kapitalista országokban nagyon fejlett, egy-két elemét érdemes tanulmányozni is. Társadalmi kategóriaként azért nem jöhet mégsem számításba, mert a társadalom alkotóképes erőinek egy jelentős része nem vesz részt a munkában, az alkotásban. Ennek van szociális, családi, munkanélküliségi és sok egyéb oka; a dolog lényege azonban az, hogy ott nincs mindenki munkában, aki alkotni képes. Ebben alapjában és döntően minőségileg különbözik a szocialista foglalkoztatáspolitikai és munkakultúra.

Hazánkról szólva mi az, ami a munkát illetően új elem a nyolcvanas években a hetvenes évekhez képest, és hatást gyakorol a munkakultúrára is. Közismerten a hetvenes évekig hazánkban a foglalkoztatottság vállalati kategória volt, a nyolcvanas években viszont társadalmi kategóriává lett. Ez azt jelenti, hogy a munkaerő részvétele a társadalmi munkamegosztásban az eddigieknél dinamikusabb mozgási ütemet vesz fel. Tudjuk, hogy korábban gyakorlatilag majdnem lehetetlen volt munkaerőt elbocsátani, a munkaerő csak elmehetett, átcsoportosítani szinte lehetetlen volt. A nyolcvanas éveknek lényeges új követelménye, hogy a társadalom termelési munkaigénye szerint mozogjon a munkaerő. Ebből következően a társadalmi igény válik mind meghatározóbbá, és a munkaerőnek, az állampolgárnak kell igazodnia a társadalom munkaerő-igényeihez. Ennélfogva a munka-

erő képzésének, továbbképzésének és átképzésének a szerepe, jelentősége nagymértékben megnövekszik. Tehát nem egyszerűen csak arról kell számot adnunk, hogy milyen a foglalkoztatottság mennyiségi mutatója, hanem arról is, hogy a dolgozó annak a feladatnak az ellátásában vesz-e részt, amelynek ellátása társadalmi igény. Ez messze nem konfliktusmentes, és a jövőben még kevésbé lesz az, mert a megszokott, kialakult, már begyakorolt munkavégzést fel kell váltani új munkával.

Ehhez a közművelődésnek nagymértékben hozzá kell járulnia, és hozzá is tud járulni. Hiszen állami oktatásunk mechanizmus lényegesen lassúbb, mint a közművelődés, különösen adott esetben a TIT mechanizmusa, amely tanfolyamokkal, kurzusokkal és különböző akciókkal feltétlenül hozzá tud járulni az átképzéshez. Új a munkakultúrában az is, hogy egyre inkább a minőségi tényezők jönnek elő. Egyrészt fontos, hogy a szakképzettség és az igény összhangban legyenek egymással, hogy a munkakerő ne csak felkészült legyen arra a feladatra, amelyet az adott esetben végez, hanem azt a feladatot is végezze, amire felkészült. Ebben sok még a lehetőségünk. Egész sor vizsgálat mutatja a tapasztalatokkal együtt, hogy számos olyan diplomás van, aki technikusi munkát végez, esetleg szakmunkási tevékenységet lát el, netán a betanított munkás szintjén dolgozik. Nem arról van szó, hogy "leesik a mérnök gyűrűje", ha szakmunkás helyett dolgozik, hanem arról, hogy ha őt mérnöki feladatokra képeztük ki, s a társadalomnak úgy van rá szüksége, akkor végezze azt a munkát. A pályakezdőknél nem csekély feladat a szociális körülmények mellett ennek a biztosítása. A pályakezdőt az is letöri, ha nincs hol aludnia, de nem kevésbé töri le, ha azt mondják a mérnöknek, hogy "vonalazza csak azt a papírt, abból még baj nem volt". Ezekre a momentumokra sokkal nagyobb figyelmet kell fordítanunk.

Kulturális tevékenységünkben is megfelelően hasznosítani kell a munkacentrikus szemléletet egyszerűen a munkával összefüggő szakmai, társadalompolitikai és más kérdések hangsúlyozásával. Érdeklétté kell tennünk az embereket a kultúrált

munkában, igen sok esetben érdekeiket felszínre hozva. Miközben a munkaerő egy része örvendetesen lépést tart a követelményekkel /második diplomát szerez, továbbképzzi magát, tehát szinkronban van az igényekkel/, egy másik része elmarad. Ilyen szempontból nyílik az olló. E pillanatban lehet, hogy csak szorgalmi kérdés, hogy az egyik tanul, a másik nem, de a gazdasági fejlődés következtében ez előbb-utóbb termelési és élet-színvonal kérdés is lesz, mert ha a technikai, gazdasági követelmények szerint jól differenciálunk, akkor valószínű, hogy a felkészültebb többet fog keresni, mint aki elmulasztott lépést tartani. A különbséget csökkenteni kell, nem a lefelé történő nivellálással, hanem a felfelé történő kiegyenlítéssel.

A munkakultúrát alapvetően meghatározza az elsődleges gazdaság, az elsődleges munkahely, ahol munkaköri előírások és anyagi érdekeltség segítik ezirányú munkánkat. Ebben a társadalmi egyetértés elég széles körben kialakult. A viták abban vannak, hogy a második gazdaság segíti-e a kultúrát vagy pedig akadályozza. Nem új ez a kérdéskör, de most nemzetközileg is elég jelentősen hangsúlyt kapott. Azt hiszem akkor cselekszünk helyesen, ha a második gazdaságot - háztáji, kisegítő gazdaság stb. - nem úgy tekintjük, mint a kultúra konkurenciáját, hanem úgy, mint a kultúra egyik forrását, ösztönzőjét. A társadalmilag hasznos munka nem állítható szembe a kultúráéval. Ha valaki szabad idejében dolgozik, amiatt nem kárhozzátunk kell, hanem azt kell elősegíteni, hogy ez a munka társadalmilag hasznos legyen, ezáltal az állampolgár művelődjön is, és ami plusz javakat összegyűjt, azt kultúrátlan használja fel. Egészében ez a folyamat bontakozik ki. Hány olyan humán értelmiségi van, aki elmenekült a paraszti munkától, most viszont szabad idejében kiskerttel bibelődik, nem azért, mert ettől fog meggazdagodni, hanem mert igényli és művelődik is. Ne engedjük a sokszor demagóg szembeállítását, mert nem használunk vele. Azt kell megvizsgálni, hogyan ösztönözzük az állampolgárt, hogy ezt a fajta munkát okosan és értékesen végezze. Nekünk pedig a kulturális programjainkat úgy kell szervezni, hogy azok vonzóak

legyenek. Ezt könnyű mondani, de nehezebb megcsinálni, más megoldás azonban nincs. Ez vonatkozik az ifjúsági rendezvényekre is és még sok másra is.

Itt merül fel a szabadidőről általában az 5 napos munkahét kérdése. Ez óriási társadalmi vívmány. A XII. kongresszus irányelveiben szerepelt és volt is vele kapcsolatban egy széles társadalmi egyetértés. Amikor azonban a kivitelezés került napirendre, bizonyos viszolygás mutatkozik, mert ez is egy kicsit megmozgatja az eddig kialakult mechanizmusokat. Éspedig, ha öt napra lehet csökkenteni a munkaidőt, akkor két nap megmarad. Valószínűleg áttevődik a tanulás, az önképzés, a továbbképzés egy része a szabadidőre, és a szabadidő egy részét is munkára fogjuk a jövőben is fordítani. A XII. kongresszus nem véletlenül fogalmazott úgy, hogy meg kell teremteni annak a lehetőségét, hogy az egyéni, családi alkotói kapacitásokat a társadalom számára hasznosítsuk. Hiába van az az illúziónk, hogy majd a két szabad nap keretében mindenki országot jár, hangversenyt hallgat, könyvet olvas, ha ennek nincs meg a realitása, ilyen célt nem is érdemes kitűzni. Az sem volna persze helyes, ha azt állítanánk eszményképpé, aki a két szabad nap alatt többet dolgozik, mint esetleg az öt munkanap alatt.

A közéleti és a magánéleti kultúra

Ami a közéleti kultúrát illeti: alapelv, hogy miközben a nemzetközi és a gazdasági körülményeink nehezebbek, mint öt-tíz évvel ezelőtt, erre a társadalom, a politika reagálása nem az, hogy visszafogni a demokráciát és a centralizmust erősíteni, hanem az, hogy a szocialista demokráciát erősíteni, s a nehezülő körülményeket is a demokrácia tartalmi és formai gazdagodásával iparkodik kivédeni, illetve vívmányainkat megvédeni, pozíciókat erősíteni. A közművelődésnek, a kultúrának itt óriási a szerepe, a jog- és a kötelességtudat, az ismeretek és a gyakorlat összefüggésének bemutatásában. Az ötnapos munkahétre való áttérés során bizonyos közéleti feladatok, amelyek már évek óta nem a munka helyett, hanem a fő munka mellett alakulnak,

valószínűleg még radikálisabban kívül kerülnek a fő munkaidőn. Tehát az ötnapos munkahét és a közéleti kultúra összefüggéseit is végig kell gondolni.

Nagyon lényeges a közélet tisztaságát a közszemléletben, a közvéleményben is megfelelően felszinen tartani. Társadalmi méretekben, vezetői magatartásokban egyaránt fontos a reális közéleti munkaértékelés, különösen az ifjúság sorában. Nem baj, ha fiatalságunk sok mindenben kritikus, ha ez reális, csak hogy azt is tőlünk tanulta, hogy az önkritikában nincsenek "túlkapásai". Meg tudjuk mondani, hogy a munkánk azért nem megy jól, mert a másik rosszul dolgozik. Abban ritkábban van kiállás, hogy ezt én csináltam rosszul. A társadalom, a politika a kritika-önkritika felé törekszik. Ugy lehet fogalmazni, hogy van a munkánknak annyi eredménye, hogy a gyengéit is mi vállalhatjuk. Ami a kritikai tényezőket illeti, a közéleti kultúrának jelentős eleme a vitakultúra. Ebben igen lényeges, hogy egymás szemébe mondjuk meg a kifogásokat a másik munkájával, magatartásával kapcsolatban, és ne egymás háta mögött. A közéleti kultúrához ez is hozzátartozik.

Természetesen fel kell lépni a protekció, korrupció és sok minden ellen a közgondolkodásban, jogszabályilag is. A csúszópénz és a különböző korrupció ellen fel lehet lépni, de törvényt hozni a borraivaló ellen nem volna értelme. Ami a hálapénzt illeti, amikor bizonyítható, mindenkor van fellépés.

Reális ellentmondások, konfliktusok, amelyek nem antagonisztikusak, voltak, vannak és lesznek; egyik-másikat mi teremtyük. A munkaerő-mozgás számos konfliktust hoz magával. A tudatosan irányított, a differenciált értékelés alapelveiben még nemzeti egység van, de amikor arról van szó, hogy ezt konkretizáljuk, akkor már számos nézetkülönbség adódik. Ezek a konfliktusok a jövőben is fenn fognak állni, ezeket nem akarjuk elhallgatni, és nem is helyes, ha a közgondolkodás ezzel nem foglalkozik.

Ami a családi, magánéleti kultúrát illeti, itt is a körülmények formálása mellett többet kell foglalkozni a szemlélettel. A szocialista család kiteljesedése nem automatikus folyamat. A családok életkörülményei, anyagi, szociális helyzete nem indokolja a válások rendkívül magas, a születéseknek pedig igen alacsony számát. Tehát ez sem egyszerűen anyagi-szociális kérdés, hanem nagyon komoly szemléleti vonatkozásai is vannak. Az ötnapos munkahét bizonyos új elemeket hoz felszínre a családi együttlét lehetőségének a kibővülésében is. Azáltal, hogy a teljes foglalkoztatottságra törekszünk, tehát mindkét szülő dolgozik az esetek döntő többségében, erősen leszűkíti az együttlét lehetőségét. A 11 napos oktatást az általános iskolákban nem a pedagógusok követelték, nem ezért vezették be, hanem azért, hogy a családok többet lehessenek együtt. És amikor 1982-től egységesen az ötnapos munkahétre térünk át, remélhetően abban is előbbre lépünk, hogy ha a család együtt lehet, akkor nem akar külön lenni. E pillanatban a napközibe, bölcsődébe szabadszombatokon nemcsak elfoglaltság miatt küldik el a gyereket a szülők, hanem gyakran kényelmi okokból is. Jó lenne, ha az ötnapos munkahétre való áttérésnél ez erősen lecsökkenne. Valószínűleg eljutunk oda, hogy csak annak a gyereket veszik fel, aki elfoglalt a munkában. Talán abban is lesz előrelépés, hogy a sajtó, a szépirodalom, a rádió, a televízió a mostaninál egészségesebb családi életet fog propagálni. Mintha az utóbbi időben a szocialista családeszmény és ennek a kommunikációban, művészetekben való megjelenítése között szakadék lenne. Többet kell foglalkozni a közgondolkodás során az egészséges életmóddal, életvitellel is. Sokszor idéztük már az UNESCO egyik főigazgatójának találó gondolatát: "Ha nem vigyázunk, akkor legyőzve a nyomor betegségeit, ránk törnek a jólét nyomorúságai". Ennek tanúi vagyunk, az ideg, a szív, a keringési betegségek, az elhízás során, miközben a traumát, a tbc-t stb. már leküzdöttük. Valószínűleg az orvostudománynak és az orvosi ismeretterjesztésnek is a prevenciót nagyobb erkölcsi rangra kell emelni.

Művelődés és közgondolkodás

A hetvenes években a közgondolkodásban mind intenzívebben került előtérbe a tudománypolitika, az állami oktatás, a közművelődés és a művészetpolitika. Ami a tudományt illeti: a tudományos kutatásoknál megnövekedett - az alapkutatások érintetlenül hagyása mellett - az alkalmazott kutatások szerepe. Ismert szervezeti átalakítások következtében az egyetemek és a vállalati kutatások előtérbe kerültek, és ezeknek nagymértékű a termelési, gyakorlati hasznosítása, amit a VI. ötéves terv elgondolásai is mutatnak. Nagy szerepet kapott az egészségügyben az orvostudomány eredményeinek hasznosítása. A közművelődésben mindezzel többet lehetne foglalkozni. És természetesen a szocialista társadalomban a tudománynak nemcsak termelő, hanem társadalmi erővé válásával is foglalkozni kell. Különösen vonatkozik ez a társadalomtudományokra, hiszen a társadalom tudományos közgondolkodásához társadalomtudományokra, a marxizmus-leninizmus ismeretére alapvetően szükség van. A hetvenes években a propaganda, az agitáció, a tájékoztatás és a tudomány összefüggése, kapcsolata sokat fejlődött; a személyes kommunikáció a tudományos közgondolkodás formálásában intenzíven előre lépett. A hatvanas években mintha a televízió sokkhatása alatt éltünk volna, a nyolcvanas években ennek a személyes kommunikációnak - támaszkodva a tömegkommunikációra - jelentős közgondolkodás formáló szerepe lesz. A társadalomtudományoknál nagyon fontos a gyakorlati tapasztalatok elemzése és általánosítása mint tudományos produktum. A XII. kongresszuson ez minden korábbinál nagyobb hangsúllyal szerepelt. Anélkül, hogy a statisztikai, empirikus szociológiai vizsgálatok elemzést elősegítő funkcióját egy pillanatig is alábecsülnénk, a társadalmi-politikai tapasztalatok kollektív elemzését is a társadalomtudomány rangjára kell emelni.

Ami az állami oktatást illeti, a VI. ötéves tervben az általános iskolai képzés a nehezebb gazdasági körülmények között is kiemelt kormányprogram, ami óriási dolog. Olyan mértékben kiemelt kormányprogram, mint az egészségügy, illetve

a társadalom, a gazdaság energiabiztosítása és a lakásgazdálkodás. A kultúra oldaláról nem mondhatjuk, hogy ezzel - a lehetőségeken belül - nem foglalkozik a népgazdaság megfelelően. Felmerül a kérdés, hogy hullámvölgyben van-e a közművelődés az 1974-75-ös fellendülés után, vagy átalakulóban. Amellett vagyok, hogy átalakulóban. Az más kérdés, hogy a társadalom érdeklődését más tényezők ma jobban befolyásolják, mint akkor. A körülmények mozgása átalakult. Nem hiszem, hogy ez a közművelődés hullámát kell, hogy magával hozza, hanem valószínű azt, hogy igazodnunk kell a körülményekhez. Sok jogszabályt meg kell változtatni. Ha a közművelődés hasonlóan eddigi fejlődéséhez a társadalmi, gazdasági főfolyamatokhoz jól tud kapcsolódni, akkor nem lehet hullámvölgyben. A tárgyi körülmények is alakulnak, fejlődnek, megnövekszik a környezeti kultúra szerepe, az ifjúság izlésformálásának egész feladatkörében nagy társadalmi háttérrel mozoghat a közművelődés. Vannak olyan új hangsúlyok, amelyek ma másképp jelentkeznek, mint korábban, és amelyek eleve biztosítják a közművelődésnek, hogy ne hullámhegyről vagy völgyről, hanem arról beszéljünk, hogy fejlődése megfelel a gazdasági, társadalmi fejlődésnek.

Ami a művészetpolitikát illeti: jól ismert a támogatás, türés és tiltás régi elve. Új hangsúlyként nagyon élesen előtérbe kerül a műhelyek, a területi párt- és tanácsai szervek felelőssége. E téren vannak javítani valók. Egyik-másik műhely az önállóságot úgy értelmezi, hogy önálló joga kialakítani saját arculatát, ami természetesen így igaz, de a társadalomnak ezt kötelessége dicsérni, és nem szabad elmarasztalni. Ilyen munkamegosztásba nem lehet belemenni. Van olyan művészeti intézmény, amely úgy látja, hogy önálló joga programját úgy alakítani, ahogy akarja és ha a közönség ezt nem fogadja el, akkor a közönséget sznobnak kell titulálni, és ezzel az úgy be van fejezve. Ezt a szemléletet sem szabad elfogadni, mert a művészetnek nem feladata ugyan kiszolgálni a közönségizlést, de a közönségnek sem feladata egyértelműen tudomásul venni a művészeti törekvéseket. Markánsabb kritikai életre van szükség a művészeti életben, mert esetenként nem az a baj, hogy

egy-egy produktum megjelenik, hanem az, hogy szó nélkül elmegy mellette a kritika. A fiatal művészekkel való foglalkozást sokkal inkább napirenden kell tartani. Fiatal művészek lenni nem erény, nem bűn, hanem állapot. És a végzett munka kell, hogy eldöntse a későbbi támogatást. A művészetek és a társadalmi valóság egymáshoz közelítése érdekében sok minden történt. Írók, képzőművészek intenzív kapcsolatot alakítanak ki, üzemekkel tárlatokat rendeznek az üzemekben, megismerik közelebbről a munkásokat, a parasztokat, az értelmiségieket. Erre a jövőben is szükség van, és arra is, hogy tájékoztassuk a művészeket a társadalmi-gazdasági fejlődésről. Mert, ha abba a hibába esünk, hogy a művészek körében csak a művészetekről beszélünk, akkor a gazdasági-társadalmi folyamatokat nem reálisan ismerik.

Talán az elmondottak is jelzik, hogy számos kérdést felöllel a társadalom, a közgondolkodás és a kultúra kapcsolatának vizsgálata, amelyekkel a jövőben intenzíven kell foglalkozni.